

THULE

ORKNEY
EILANDEN

SCHOTLAND

Thule – een uiterste

Het was 325 voor Christus. Het was winter. En Pytheas keek in Massalia, dat nu Marseille heet, naar de donkere lucht boven de havenstad. Aan de hemel stond een onbeweeglijke gelige ster, de *Alpha Ursae Minoris*, eromheen draaiden zeven heldere sterren en zeven zwakkere. Samen vormden ze de heupen en de staart van een grote beer, de *Ursa Major*. Pytheas staaarde naar het stilstaande middelpunt van het universum. Daar, onder die sterren, daar lag het Noorden, wist hij. *Arktikos* noemden de Grieken het, het land van de Grote Beer.

Pytheas kende de verhalen. In het Noorden, onder het draaipunt van de sterren, woonden woeste en barbaarse volkeren. De *Cynoccephali*, mensen met hondenkoppen, en de *Arimaspers*, eenogige mannen die goud uit de klauwen van Grijpvogels graaiden, of de *Scythen*, die de graslanden boven de Zwarte Zee bevolkten. Je kon ze opzoeken en met ze handelen, ze hadden paarden en bont, tin en barnsteen. Maar je moest wel oppassen, het waren humeurige en opvliegende lieden die de aard van beren hadden. Ze verslonden rauw vlees en vet en de bebroede eieren van moerasvogels. Het was volk dat rechtstreeks afkomstig was uit nachtmerries. Wanneer ze praatten, maakten ze dierengeluiden, ongewenste bezoekers aten ze op, en de mannen deelden het bed met hun dochters en zusters.

Een ondoordringbaar gebergte begrenste de landen van de bar-

baren, daarvandaan waaide de bitterkoude noordenwind, de Boreas. En daar, ver achter die bergen, in een gebied boven de wind, leefde het oudste mensenras, de Hyperboreeërs, in een streek waar het eeuwig zomer was en de bomen altijd vrucht droegen. Het was een land dat aangener, zoeter en vruchtbaarder was dan elk ander land. De weiden waren er zo voedzaam dat het vee er maar een paar uur per dag mocht grazen omdat het anders uit elkaar zou barsten. Het kabbelende water maakte er kalme muziek. De lucht trilde er van het gezang van meisjeskoren. Twaalf keer per jaar werden de druiven geoogst. Aan de tarweplanten groeiden broden. De mensen leefden er in volkomen vrede, ver van het kwaad en tirannie en oorlogen. De tijd sleten ze met zang en dans, in alle rust en comfort. Werken deden de Hyperboreeërs niet, ziektes bestonden niet, ze waren geheel vrij van zorgen. Ze waren met weinig tevreden en beschouwend van aard. De dood ging aan hen voorbij, tenzij ze na duizend jaar genoeg hadden van het leven. Dan nuttigden ze nog een feestmaal en sprongen van een klif in zee. Het was de gelukkigste manier om te sterven. Naar dat land, dat gelukzalige Hyperborea, moest hij – de zeeman, de koopman, de sterrenkundige – toe. Pytheas werd ontdekkingsreiziger.

***

De wereld van Pytheas was de Middellandse Zee, Onze Zee, het middelpunt van de beschaafde wereld. Het was een gebied met een aangenaam en groeizaam klimaat, omgeven door hete woestijnen in het zuiden en koude bergen in het noorden.

Massalia, de woonplaats van Pytheas, was een kolonie van de Griekse havenstad Phocaea, ooit gesticht op aanwijzingen van een orakel uit Efeze, waarna de Griekse zeevaarders er een tempel bouwden voor de veelborstige godin Artemis. Die tempel stond in de tijd van Pytheas nog steeds op een heuvel boven de natuurlijke binnenhaven, naast een heiligdom voor Apollo, een zeegod met het uiterlijk van een

dolfijn. Vlakbij lagen de markt en het theater. De ommuurde stad telde zo'n 40.000 inwoners.

De havenplaats aan de zuidkust van Gallia was een belangrijk handelsknooppunt voor de Grieken en de Kelten. Luxegoederen uit het oostelijk Middellandse Zeegebied, zoals wijnkruiken, potten en oliekannen, werden verhandeld voor wijn, fruit, zout en kruiden uit het Gallische achterland. Vanuit Massalia controleerden de Grieken de zeehandel in de westelijke Mediterrannée. Ze stichtten langs de Gallische zuidkust en de Iberische oostkust verschillende kolonies waarvandaan zilver en koper werden aangevoerd. En tin niet te vergeten, samen met koper het belangrijkste ingrediënt voor brons, het metaal waarvan wapens, werktuigen en sieraden werden gesmeed.

Tot in het derde kwart van de vierde eeuw voor Christus de tin-aanvoer stokte. De Carthagers controleerden de Spaanse mijnen, ze blokkeerden bij de Zuilen van Hercules de toegang tot de Middellandse Zee, op Sicilië vochten ze tegen de Grieken. De inzet was hoog: het machtige Carthago eiste vanuit Noord-Afrika het alleenrecht op de zeevaart. Het stadsbestuur van Massalia, dat bestond uit zeshonderd mannen van wie de familie al minstens drie generaties in de havenstad woonde, gaf ene Pytheas opdracht op zoek te gaan naar nieuwe aanvoerroutes. Van de Kelten hadden de Massalianen verhalen gehoord over de tinmijnen in het noorden.

Pytheas deed wat er van hem werd gevraagd. Zijn vader was een koopman van bescheiden komaf en maakte geen deel uit van de aristocratie van Massalia. Wel had Pytheas een opleiding genoten die hem geschikt maakte voor deze reis. Op school had hij de astronomie, de geografie en de wiskunde bestudeerd, als jongeman bevoer hij de Middellandse Zee, en op de straten en kades van Massalia had hij Keltoi leren spreken, de taal van de Kelten.

Pytheas begon zijn reis naar het noorden via een route die de Massalianen al vaker voor de wijnhandel gebruikten: langs de kust naar de monding van de Aude, dan stroomopwaarts naar Carcaso – het

huidige Carcassonne – en dan via een oversteek van het voorgebergte van de Pyreneeën naar de rivier de Garonne. Daar, waar de rivier in zee stroomde, zag hij voor het eerst de Oceaan, een gulzig watermonster dat in zijn oneindige uitgestrektheid de bekende wereld omsingelde en zijn klauwen uitsloeg naar degenen die zijn eindeloosheid waagden te betwifelen en op zoek gingen naar de rand, of land, of de toegang tot de onderwereld. Zo had hij gelezen.

De Massaliaan belandde in het estuarium van de Garonne in een voor hem onbekende wereld. De Middellandse Zee kende nauwelijks getijdenverschillen. Daar aan de oceaankust viel twee keer per dag de zeebodem droog. Hij mat verschillen tot wel 15 meter tussen eb en vloed. Hij zag eilanden die bij laagwater ineens bereikbaar waren via een dam van zand.

Met lokale schepen van ruw hout en met vierkante zeilen van dierenhuid reisde hij langs de kust naar Amoric waarna hij de 150 kilometer lange oversteek waagde naar Cornwall, over een zee met golven tot wel 20 meter hoog. Daar, aan de overkant, zouden zich volgens de geschiedschrijver Herodotus de Cassiteriden bevinden, de eilanden met de onuitputtelijke bronnen van tin.

In Brittannia verbaasde Pytheas zich weer. Dit was niet het land van de barbaren of de eeuwig gelukkige mensen. De Britten leken op de Grieken, met dit verschil dat ze hun graan binnenshuis opsloegen omdat het zo vaak regende en ze geen wijn maar bier dronken, maar handel dreven ze net zo graag als de Massilianen. Ze hadden vele koningen en leefden samen in vrede. En ze spraken een variant van het Keltoi, de taal die hij kende uit de haven van Massalia.

In Bodrifty, een nederzetting vlakbij Land's End, zag hij de ronde huizen met rieten daken. De Britten hielden schapen, koeien en varkens, ze verplaatsten zich met kleine paarden die ze soms voor tweewielige karretjes spanden, ze verbouwden gerst. En ze groeven naar tin dat in de rotsige bodem vlak onder de oppervlakte te vinden was. Ze smolten het metaal in hete vuren tot staven die ze verscheepten naar vreemde havens.

Vanaf Cornwall reisde hij verder omhoog langs de Britse westkust. Hij mat onderweg met een *gnomon*, een reiszonnewijzer, de zonnestand en noteerde de lengte van de dagen, zeventien uur op het eiland Man, achttien uur op Lewis, negentien uur op de Shetlands. Steeds schatte hij de afstand tot Massalia. Hij zag de beschutte baaien van de Hebriden. Op de Orkney-eilanden ontdekte hij een steencirkel die er al duizenden jaren stond maar waarvan hij vermoedde dat deze ook dienstdeed als een tempel voor Apollo. Hij was hier dan wel nieuw, de mens was hier al oud.

***

En daar stond Pytheas, op de kliffen van Hermaness, in het noorden van Unst, het bovenste eiland van de Shetlands. Achttien breedtegraden had hij gereisd, verder dan alle reizigers uit het mediterrane gebied voor hem, en nog steeds was het einde van het Noorden niet in zicht. Hij staarde langs Out Stack en Muckle Flugga. Daar moest nog een land liggen, hadden ze hem verteld, een land op zes dagen varen waar de zon in de zomer nooit sliep en de zee bevroren was. Hij zag de randen van de kosmos voor zich liggen maar kon er net niet bij.

Hij ging terug naar het hoofdeiland. Van Unst naar het eiland Yell en dan naar de nederzetting Clickimin waar in en om een *broch*, een stenen toren, boeren woonden die ook visten. In de graslanden met schapen lagen de botten van walvissen. In het Keltoi vroeg hij de mannen hem het land aan het einde van de wereld te tonen. Ze paktten hun *currach*, een lange smalle boot met een houten skelet dat bekleed was met dierenhuiden, en ze staken van wal.

Het was de zomer van 325 voor Christus.

Hier, ver van zijn zee, Onze Zee, zijn blauwe zee in het midden van de wereld, dobberde Pytheas op de Okeanos. Hier in het Noorden en het Westen. Ze hadden zes dagen en nachten gezeild en geroeid. Toen was daar dat eiland waar de bewoners graan verbouwden, waar

de vloeren van de huizen uit gedroogde modder bestonden en waar ze honingwijn dronken. Dat was Thule, onbereikbaar Thule, Ultima Thule. Maar hij wilde nog verder. Eén dag zou het nog varen zijn naar het verste uiteinde van de wereld.

En toen hield het op.

De zee was dik, de lucht was dik. Water en lucht waren één. Het water was wit en kon hem niet dragen, brokken koude steen botsten tegen het scheepje, roeien was in deze dikke substantie onmogelijk. De lucht was wit, zicht hadden ze niet. We zijn gevangen in een zeelong, noteerde Pytheas, de zee was een gigantisch organisme, een kwal die ademde en trilde. Hij vroeg de mannen om te keren. Dit was het einde. Verder ging het niet.

***

Pytheas keerde terug naar Massalia. Via de Engelse oostkust reisde hij richting Denemarken, waarvandaan hij barnsteen meenam, om langs de Lage Landen en de Franse westkust weer over de rivieren zijn geboortestad te bereiken. Daar vertelde hij over de tinmijnen in Cornwall. En schreef hij over Ultima Thule en het einde van de wereld. *Peri Tou Okeanou* – *Over de Oceaan* – heette de papyrusrol waarin hij verhaalde over zijn reis, over de zee, de sterren en de geografie van het Noorden. Het was een schokkend boek dat zo veel nieuwigheden bevatte dat Pytheas niet altijd werd geloofd.

Ondanks die aanvankelijke scepsis kreeg *Peri Tou Okeanou* grote bekendheid aan het begin van de derde eeuw voor Christus. Achttien Griekse schrijvers citeerden uit het werk. Op het lyceum in Athene werd gedoceerd over de ontdekkingen van Pytheas. De bibliotheek van Alexandrië – in de Oudheid de grootste bibliotheek ter wereld en het centrum van alle kennis – nam *Peri Tou Okeanou* op in haar collectie.

Ook Romeinse geleerden maakten gretig gebruik van de kennis van Pytheas. In het jaar 77 na Christus schreef de historicus Plinius de

Oudere in zijn *Naturalis Historia*, zijn allesomvattende boek over de wereld:

In dit land staan de heldere nachten in de zomer zonder twijfel borg voor iets wat ook de rede ons dwingt te geloven: in de periode van de zomerzonneward, wanneer de zon de pool van de wereld dichter nadert waar zijn licht een krappe cirkel beschrijft, krijgt het daaronder gelegen deel van de aarde zes maanden aan één stuk onafgebroken daglicht. Omgekeerd is het daar onafgebroken nacht wanneer de zon zich heeft teruggetrokken naar de keerkring van de kortste dag. Dit doet zich voor op het eiland Thule, schrijft Pytheas van Massilia, en dat ligt op zes dagen varen ten noorden van Brittannia.

Toch ging het boek van Pytheas uiteindelijk verloren. Bij een van de vele branden in de bibliotheek van Alexandrië zou het laatste exemplaar van *Peri Tou Okeanou* in vlammen opgaan.

Wat bleef was Thule, een woord waarvan niemand echt wist wat het betekende maar dat tot in de Renaissance op kaarten zou staan. Was Thule soms Oud-Noors voor bevroren aarde of boom? Of Oud-Iers voor stilte? Oud-Saksisch voor grens? Oud-Arabisch voor ver weg? Of toch Oud-Grieks voor *thoulé*, hoewel niemand meer weet waar dat voor staat? Of het zou afgeleid moeten zijn van *tholos*, wat weer troebel betekent.

Thule bleef een woord in de verte, nooit goed zichtbaar, open voor eigen interpretaties. Het symbool voor afgelegen en onbereikbaar, ideaal om witte plekken op de kaart mee in te vullen, een kreet om de lege wildernis mee op te vullen, een vage horizon tussen de bekende en de onbekende wereld. Het was de brandstof voor het heilige vuur van de ontdekkingsreiziger; naar dat land wilde je toe.

En zo klonk bij iedere ontdekking in het Noorden eeuwenlang de echo van die oude naam. Thule, Thulé, Thula, Thyle, Thile, Thila, Tyle, Tila, Tylene, Tilla. Alsof generaties van noordvaarders het

woord in elkaars oor hadden gefluisterd; steeds weer werd het droombeeld van Pytheas tot leven gewekt.

Pytheas van Massalia (vierde eeuw voor Christus) was een wetenschapper en koopman uit de Griekse kolonie Massalia, het huidige Marseille, die omstreeks 325 voor Christus in het Noorden op zoek ging naar tin en barnsteen. Over zijn reis schreef hij het boek *Peri Tou Okeanou*, waarin vele belangrijke ontdekkingen staan. Zo was Pytheas een van de eerste ontdekkingsreizigers die op de sterren navigeerde. Ook legde hij als eerste een verband tussen de stand van de maan en de werking van de getijden en tekende hij de variatie in daglengte op. De afstanden die hij tijdens zijn reis noteerde, bleken opvallend accuraat: Pytheas berekende dat de reis van Marseille naar het noorden van Groot-Brittannië 1525 kilometer besloeg, waarmee hij slechts 6 procent afweek van de werkelijke afstand.

Tijdens zijn reis naar het uiterste noorden stuitte Pytheas op de rand van het pakijs, op een plek waar het een etmaal lang licht was. Zeer waarschijnlijk heeft hij destijds de poolcirkel bereikt. Waar Thule precies ligt is altijd onduidelijk gebleven. In de loop der eeuwen zijn de Shetlands, de Orkney-eilanden, Ierland, Noorwegen, IJsland, Groenland en zelfs Estland genoemd als locatie.

Hoewel zonder enige twijfel de voorouders van de Kelten en de Vikingen ook het Hoge Noorden bereisden, was Pytheas de eerste die dit gebied beschreef. Zijn reisbeschrijving was echter zo in tegenspraak met de gangbare verhalen over het Noorden dat enkele Griekse wetenschappers hem voor ongeloofwaardig versleten. Latere Romeinse geografen als Polybius en Strabo zetten Pytheas weg als leugenaar. Er zou volgens hen helemaal geen Thule bestaan. De toonaangevende historicus Plinius de

Oudere achtte Pytheas wel betrouwbaar en gebruikte zijn boek als belangrijke bron in de *Naturalis Historia*. Het originele boek van Pytheas, geschreven op kwetsbaar papyrus, ging in de eerste eeuwen na Christus verloren; de reis is nu alleen nog te reconstrueren uit citaten en verwijzingen in het werk van Griekse en Romeinse wetenschappers en schrijvers.

De namen Thule en Ultima Thule gingen deel uitmaken van het collectief bewustzijn van het poolgebied en werden in de loop der geschiedenis steeds weer aangehaald door ontdekkingsreizigers, schrijvers en dichters als een mythische plaats in het Hoge Noorden. De Deense poolreiziger Knud Rasmussen (1879-1933) gaf een verdwenen beschaving van walvisvaarders die negenhonderd jaar geleden vanuit de Bering-regio naar Noord-Groenland trok de naam Thule-cultuur. Vanaf 1951 is in hetzelfde gebied, vlak bij de Groenlandse stad Qaanaaq, de Amerikaanse luchtmachtbasis Thule gevestigd. Op de basis waren in de hoogtijdagen van de Koude Oorlog ongeveer 10.000 manschappen gelegerd.

Pytheas, de naamgever van Thule, wordt in zijn geboorteplaats Marseille nog steeds geëerd. Zijn standbeeld staat vlak naast de oude binnenhaven in een nis van de voorgevel van het beursgebouw. Daar staart hij, geflankeerd door twee Korinthische zuilen, in de verte.

Naar het zuidoosten, dat dan weer wel.